

Review Paper

शाश्वत विकासामध्ये सामाजिक समावेश

Avinash Vitthalrao Aneraye^{1*}

¹Assistant Professor, Department of Education in Special Education,
Visual Impairment Society for Institute of Psychological Research and Health, Amroha, Uttar Pradesh, India

Corresponding Author: * Avinash V Aneraye

सारांश	Manuscript Information
<p>शाश्वत विकासामध्ये सामाजिक समावेश अत्यंत महत्वाचा आहे कारण तो समाजातील सर्व घटकांना विकासाच्या प्रक्रियेत समाविष्ट करतो, विशेषतः दुर्बल आणि वंचित घटकांना. सामाजिक समावेशाचे तत्त्वज्ञान समानता, न्याय, मानवाधिकार, समता आणि विविधता यांवर आधारित आहे. शाश्वत विकासासाठी आवश्यक असलेल्या ध्येयांना साध्य करण्यासाठी सामाजिक समावेश महत्वाची भूमिका बजावतो, ज्यामध्ये दारेद्य निर्मूलन, समान शिक्षणाची संधी, आणि असमानतेचा सामना यांचा समावेश आहे. सामाजिक समावेशाच्या धोरणांत विशेष शिक्षण, कौशल्यवर्धन, आरोग्य सेवा, रोजगार संधी, आणि सामाजिक सुरक्षा योजनांचा समावेश आहे. या धोरणांच्या अंमलबजावणीसाठी आर्थिक, सांस्कृतिक, आणि राजकीय अडचणींचा सामना करावा लागतो. तरीही, विविध देशांमधील आणि संस्थांमधील यशस्वी उदाहरणे दर्शवितात की सामाजिक समावेश साध्य करणे शक्य आहे. शाश्वत विकास आणि सामाजिक समावेश परस्परावलंबी आहेत. सामाजिक समावेशामुळे समाजात एकात्मता वाढते, आर्थिक संधी वाढतात, आणि लोकशाही सशक्त होते. यासाठी भविष्यातील धोरण आणि उपाय आवश्यक आहेत जे सर्वांना विकासाच्या प्रवाहात सामावून घेतात. सारांशात, शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांना साध्य करण्यासाठी सामाजिक समावेश अपरिहार्य आहे, आणि त्याच्या अंमलबजावणीसाठी एकात्मिक आणि समावेशक धोरणे आवश्यक आहेत.</p>	<ul style="list-style-type: none"> ISSN No: 2583-7397 Received: 20-05-2024 Accepted: 22-06-2024 Published: 28-08-2024 IJCRM:3(4); 2024: 192-198 ©2024, All Rights Reserved Plagiarism Checked: Yes Peer Review Process: Yes
	<p>How to Cite this Manuscript</p> <p>Avinash Vitthalrao Aneraye. शाश्वत विकासामध्ये सामाजिक समावेश. International Journal of Contemporary Research in Multidisciplinary.2024; 3(4): 192-198.</p>

कूटशब्द: शाश्वत विकास, सामाजिक समावेश, समानता, मानवाधिकार, लोकशाही सशक्तीकरण, शिक्षणाचे प्रमाणीकरण

प्रस्तावना

शाश्वत विकास म्हणजे अशी विकास प्रक्रिया जी वर्तमान पिढीच्या गरजा पूर्ण करत असतानाच, भविष्यातील पिढ्यांच्या गरजांचे संरक्षण करते. यामध्ये पर्यावरणीय, सामाजिक, आणि आर्थिक दृष्टिकोनांचा समावेश असतो, ज्यामुळे एक समग्र आणि दीर्घकालिक विकास सुनिश्चित केला जातो. सामाजिक समावेश म्हणजे समाजातील सर्व घटकांना, विशेषतः वंचित आणि दुर्बल घटकांना, विकासाच्या प्रक्रियेत समाविष्ट करणे. या प्रक्रियेचा उद्दिष्ट म्हणजे प्रत्येक व्यक्तीस समान संधी प्रदान करणे, कोणत्याही प्रकारच्या भेदभावाची निर्मूलन करणे, आणि सामाजिक न्याय सुनिश्चित करणे. शाश्वत विकासाच्या उद्दिष्टांमध्ये सामाजिक

समावेशाची महत्त्वपूर्ण भूमिका आहे. जर विकासाच्या प्रक्रियेत सर्व घटकांना समाविष्ट केले जात असेल, तर तो विकास अधिक प्रभावी, टिकाऊ, आणि सर्वसमावेशक असेल. सामाजिक समावेशामुळे समाजात एकात्मता वाढते, सामाजिक सलोखा साधला जातो, आणि आर्थिक आणि सामाजिक भेदभाव कमी होतो. आंतरराष्ट्रीय स्तरावर, संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या शाश्वत विकासाच्या ध्येयांनी (Sustainable Development Goals - SDGs) सामाजिक समावेशाच्या आवश्यकतेला अधोरेखित केले आहे. या ध्येयांमध्ये दारेद्य निर्मूलन, गुणवत्तापूर्ण शिक्षण, समानता, आणि सामाजिक न्याय यांचा समावेश

आहे, ज्यामुळे सामाजिक समावेशाचे महत्व अधिक स्पष्ट होते. या पेपरमध्ये, शाश्वत विकासामध्ये सामाजिक समावेशाचे महत्त्व, त्याचे तत्त्वज्ञान, धोरणे आणि उपाय, तसेच त्यासंदर्भातील अडचणी व यशस्वी उदाहरणे यांचे विश्लेषण केले जाईल. याचा उद्देश म्हणजे सामाजिक समावेशाच्या प्रक्रियेच्या प्रभावी अंमलबजावणीसाठी मार्गदर्शन करणे आणि भविष्यातील विकासाच्या दृष्टीने आवश्यक धोरणे सुचवणे.

सामाजिक समावेशाचे तत्त्वज्ञान (Philosophy of Social Inclusion)

सामाजिक समावेशाचे तत्त्वज्ञान विविध तत्त्वांवर आधारित आहे, ज्यांचा उद्देश समाजातील सर्व व्यक्तींना समान संधी, न्याय, आणि सन्मान प्रदान करणे आहे. हे तत्त्वज्ञान समाजाच्या सर्व स्तरांवर भेदभाव कमी करण्याच्या प्रयत्नांतून तयार झाले आहे. खालील मुद्दे सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वज्ञानाचे मुख्य आधारस्तंभ आहेत:

1. समानता आणि न्याय (Equality and Justice)

- समानता:** समाजातील प्रत्येक व्यक्तीस समान संधी उपलब्ध करणे आवश्यक आहे. यामध्ये भेदभावाची कोणतीही शक्यता नष्ट करणे, आणि सर्वांनाच समान संधी, संसाधने, आणि अधिकार प्रदान करणे याचा समावेश आहे.
- न्याय:** सामाजिक न्यायाचा उद्देश म्हणजे प्रत्येक व्यक्तीला न्याय मिळवून देणे आणि कोणत्याही प्रकारच्या असमानतेचा सामना करणे. हे सुनिश्चित करते की सर्व व्यक्तींच्या मूलभूत अधिकारांचा आदर केला जातो आणि त्यांना योग्य वागणूक दिली जाते.

2. मानवाधिकार (Human Rights)

- मानवाधिकार:** प्रत्येक व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकारांचे संरक्षण आणि सन्मान करणे आवश्यक आहे. यामध्ये जीवनाचा अधिकार, अभिव्यक्तीच्या स्वातंत्र्याचा अधिकार, शिक्षणाचा अधिकार, आणि कामाच्या परिस्थितीतील अधिकार यांचा समावेश आहे.
- समावेशाच्या तत्त्वांच्या आधारावर:** मानवाधिकार सुनिश्चित करणे सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वांचे मुख्य अंग आहे. त्याने समाजातील वंचित आणि दुर्बल घटकांचे अधिकार सुरक्षित केले जातात.

3. समता आणि विविधता (Equity and Diversity)

- समता:** समानतेचा अर्थ फक्त समान संधी प्रदान करणे नाही, तर प्रत्येक व्यक्तीच्या वैयक्तिक गरजा आणि परिस्थितीनुसार विशेष वागणूक देणेही आहे. यामुळे समाजातील विविध घटकांना समान न्याय मिळवून दिला जातो.
- विविधता:** समाजातील विविधतेचा आदर करणे आणि सांस्कृतिक, भौगोलिक, आणि वैयक्तिक विविधतेचा स्वीकार करणे. विविधतेची मान्यता सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वांचे एक महत्त्वाचे अंग आहे.

4. सामाजिक सलोखा (Social Cohesion)

- एकात्मता आणि सलोखा:** समाजातील विविध घटकांमध्ये एकता आणि सलोखा प्रस्थापित करणे आवश्यक आहे. सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वांमुळे समाजात एकात्मता वाढवता येते, ज्यामुळे समाजात एकत्रितपणे कार्य करण्याची क्षमता निर्माण होते.

5. लोकशाही सहभाग (Democratic Participation)

- सर्वांचा सहभाग:** लोकशाही प्रक्रियेत प्रत्येक व्यक्तीला सहभाग देणे आणि त्यांचे विचार ऐकणे अत्यंत आवश्यक आहे. सामाजिक समावेशाचे तत्त्व लोकशाही सहभागाचे सुनिश्चित करते, ज्यामुळे समाजातील सर्व घटक विकासाच्या प्रक्रियेत सहभागी होतात.

6. सामाजिक सुरक्षा (Social Security)

- सामाजिक सुरक्षा योजना:** वंचित आणि दुर्बल घटकांसाठी सामाजिक सुरक्षा योजना तयार करणे, ज्यामुळे त्यांच्या आर्थिक आणि सामाजिक सुरक्षेची खात्री करता येते. हे त्यांच्या समावेशाची गॅरंटी देते आणि सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वांचा भाग आहे.

7. अंतरविरोध आणि संवाद (Inclusivity and Dialogue)

- अंतरविरोध:** सामाजिक समावेशाच्या तत्त्वज्ञानानुसार, समाजातील विविधता आणि अंतरविरोधांच्या संवादाच्या माध्यमातून सामोपचार आणि सहकार्य साधणे आवश्यक आहे.
- संवाद:** विविध सामाजिक गटांमध्ये संवाद साधणे आणि त्यांच्या समस्या व गरजा समजून घेणे यामुळे समावेशाचा दर्जा वाढतो.

सामाजिक समावेशाचे महत्व (Importance of Social Inclusion)

सामाजिक समावेशाचा समाजातील विविध घटकांसाठी महत्त्वाचा असण्याचे अनेक कारणे आहेत. हे मुख्यतः समाजातील विविधतेला स्वीकारून प्रत्येक व्यक्तीस समान संधी प्रदान करण्यावर केंद्रित आहे. खालील मुद्द्यांद्वारे सामाजिक समावेशाचे महत्व स्पष्ट करता येईल:

1. समान संधी निर्माण करणे

- अर्थशास्त्रीय आणि सामाजिक संधी:** सामाजिक समावेशामुळे वंचित आणि दुर्बल घटकांना आर्थिक आणि सामाजिक संधी मिळतात, ज्यामुळे त्यांच्या जीवनातील गुणवत्ता सुधारते.
- शिक्षण आणि कौशल्यवर्धन:** सर्वसमावेशक शिक्षण आणि कौशल्यवर्धनामुळे प्रत्येक व्यक्तीला त्याच्या क्षमतांच्या अनुसार संधी उपलब्ध होतात.

2. सामाजिक सलोखा आणि एकात्मता

- समाजातील एकात्मता:** सामाजिक समावेशामुळे समाजातील विविध घटकांमध्ये एकात्मता साधता येते. विविधतेचा स्वीकार आणि सामंजस्याने समाजातील सलोखा वाढतो.
- भेदभाव कमी करणे:** सामाजिक समावेशामुळे भेदभाव कमी होतो आणि समाजात समानता आणि न्याय प्राप्त होतो.

3. लोकशाही सशक्तीकरण

- लोकशाही प्रक्रियेत सहभाग:** सर्व व्यक्तींना लोकशाही प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग देणे, समाजातील निर्णय प्रक्रियेत त्यांच्या विचारांचा समावेश करणे, आणि त्यांच्या हक्कांचे संरक्षण करणे हे सामाजिक समावेशाचे एक प्रमुख उद्दिष्ट आहे.
- समान प्रतिनिधित्व:** विविध गटांचे प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करून, लोकशाहीचे स्वरूप अधिक समावेशक आणि न्यायपूर्ण बनवले जाते.

4. आर्थिक विकास आणि स्थिरता

- **सर्वसमावेशक विकास:** सामाजिक समावेशामुळे विकासाच्या प्रक्रिया अधिक सर्वसमावेशक होतात, ज्यामुळे समाजातील सर्व घटकांचा आर्थिक विकास साधता येतो.
- **सामाजिक सुरक्षा:** वंचित घटकांना सामाजिक सुरक्षा योजनांद्वारे संरक्षण मिळवून देणे, ज्यामुळे त्यांचा आर्थिक आधार मजबूत होतो.

5. सामाजिक न्याय आणि मानवाधिकार

- **मानवाधिकार संरक्षण:** सामाजिक समावेशाचे तत्त्व मानवाधिकारांच्या संरक्षणाच्या दृष्टीने महत्त्वाचे आहे. प्रत्येक व्यक्तीच्या मूलभूत अधिकारांचे संरक्षण आणि सन्मान सुनिश्चित करणे.
- **सामाजिक न्यायाची अंमलबजावणी:** भेदभाव आणि असमानतेला तोंड देण्यासाठी आणि प्रत्येक व्यक्तीला न्याय मिळवून देण्यासाठी सामाजिक समावेश आवश्यक आहे.

6. सांस्कृतिक विविधता आणि समावेश

- **विविधतेचा स्वीकार:** विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीचे व्यक्ती स्वीकारणे आणि त्यांच्या योगदानाचे मूल्य समजून घेणे. यामुळे समाजात एक समृद्ध सांस्कृतिक वातावरण निर्माण होते.
- **सांस्कृतिक समृद्धी:** विविध सांस्कृतिक गटांचे एकत्र येणे, सांस्कृतिक समृद्धीला प्रोत्साहन देते.

7. मानसिक आणि सामाजिक कल्याण

- **मानसिक आरोग्य:** सामाजिक समावेशामुळे वंचित आणि दुर्बल घटकांचे मानसिक आरोग्य सुधारते. समाजात स्वीकारले जाणे आणि एकत्रितपणा त्यांना आत्मसन्मान आणि मानसिक शांती प्रदान करतो.
- **सामाजिक भागीदारी:** प्रत्येक व्यक्तीला सामाजिक भागीदारीत सहभागी होणे, समाजात अधिक सकारात्मक वर्तन आणि सहयोगाची भावना निर्माण करते.

8. भविष्यातील विकासासाठी आधार

- **दीर्घकालिक स्थिरता:** सामाजिक समावेशामुळे दीर्घकालिक विकासाची स्थिरता सुनिश्चित केली जाते. सर्वसमावेशक विकासाच्या प्रक्रियेत प्रत्येक व्यक्तीचा सहभाग असतो, ज्यामुळे भविष्यातील विकास अधिक टिकाऊ आणि न्यायपूर्ण बनतो.

शाश्वत विकासाच्या ध्येयांसाठी सामाजिक समावेशाचे योगदान (Contribution of Social Inclusion to Sustainable Development Goals - SDGs)

संयुक्त राष्ट्रसंघाच्या शाश्वत विकासाच्या ध्येय (Sustainable Development Goals - SDGs) हे १७ व्यापक ध्येयांचे समूह आहे, जे २०३० पर्यंत जागतिक समाजाच्या आर्थिक, सामाजिक, आणि पर्यावरणीय समस्यांचे समाधान करण्यासाठी तयार करण्यात आले आहेत. सामाजिक समावेश सामाजिक आणि आर्थिक विकासाच्या प्रक्रियेत सर्व घटकांना समाविष्ट करतो, ज्यामुळे SDGs साधण्यात

महत्त्वपूर्ण योगदान दिले जाते. खालील मुद्द्यांद्वारे सामाजिक समावेशाचे SDGs वरचे योगदान स्पष्ट केले आहे:

1. गरीबी निर्मूलन (SDG 1)

- **सामाजिक समावेशामुळे गरीब घटकांसाठी आर्थिक संधी मिळतात:** सामाजिक समावेशामुळे गरीब आणि वंचित समुदायांना आर्थिक संधी, संसाधने, आणि सामाजिक सुरक्षा प्रदान केली जाते, ज्यामुळे गरिबी कमी होते.
- **समावेशक धोरणे:** गरीब आणि दुर्बल घटकांच्या गरजांवर आधारित धोरणे तयार करणे, ज्यामुळे गरिबीचा सामना करणे सोपे होते.

2. गुणवत्तापूर्ण शिक्षण (SDG 4)

- **समान शिक्षण संधी:** सर्वसमावेशक शिक्षण प्रणाली सुनिश्चित करणे, ज्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीला गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळवता येते.
- **विशेष शिक्षण कार्यक्रम:** वंचित घटकांसाठी विशेष शिक्षण कार्यक्रम तयार करणे, ज्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक क्षमतांचा विकास होतो.

3. लिंग समानता (SDG 5)

- **लिंग भेदभाव दूर करणे:** सामाजिक समावेश लिंग समानतेच्या तत्त्वावर आधारित आहे, ज्यामुळे महिलांना आणि पुरुषांना समान संधी आणि अधिकार प्रदान केले जातात.
- **महिलांच्या सशक्तीकरणास मदत:** महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी धोरणे आणि कार्यक्रम तयार करणे, ज्यामुळे त्यांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीला सुधारणा मिळते.

4. सामाजिक आणि आर्थिक समावेश (SDG 10)

- **असमानता कमी करणे:** सामाजिक समावेशामुळे आर्थिक आणि सामाजिक असमानता कमी होते.
- **सर्वसमावेशक विकास:** विविध समाजातील घटकांना समान संधी प्रदान करणे, ज्यामुळे आर्थिक समावेश साधता येतो.

5. स्वच्छ जल आणि स्वच्छता (SDG 6)

- **जल आणि स्वच्छतेचा समान वितरण:** सामाजिक समावेशामुळे जल आणि स्वच्छतेच्या संसाधनांचा समान वितरण सुनिश्चित केला जातो, ज्यामुळे वंचित समुदायांनाही स्वच्छ जल आणि स्वच्छतेच्या सुविधा मिळतात.

6. सततच्या शहरांचा विकास (SDG 11)

- **सर्वसमावेशक शहरांचे निर्मिती:** शहरांच्या विकासात विविध समाजाच्या घटकांचा समावेश करून, सर्वसमावेशक आणि टिकाऊ शहरे तयार करणे.
- **वंचित घटकांची भागीदारी:** शहरांच्या योजनांत वंचित घटकांना सहभागी करून घेणे.

7. आयुष्यमान आणि आरोग्य (SDG 3)

- **सर्वासाठी आरोग्य सेवांचा समावेश:** सामाजिक समावेशामुळे सर्व व्यक्तींना आरोग्य सेवांचा समान प्रवेश मिळवून देणे, ज्यामुळे सार्वजनिक आरोग्य सुधारते.
- **आरोग्य संबंधी समान संधी:** वंचित घटकांसाठी विशेष आरोग्य कार्यक्रम आणि योजना तयार करणे.

8. रोजगार आणि आर्थिक विकास (SDG 8)

- **समावेशक रोजगार संधी:** सर्वसमावेशक रोजगार धोरणे तयार करणे, ज्यामुळे विविध समाजातील घटकांना रोजगाराच्या संधी मिळतात.
- **कामाच्या परिस्थितीतील सुधारणा:** कामाच्या परिस्थितीतील समानता सुनिश्चित करणे, ज्यामुळे कामगारांची गुणवत्ता सुधारते.

9. कायमचा शाश्वत उत्पादन आणि उपभोग (SDG 12)

- **सतत उत्पादन पद्धती:** सर्वसमावेशक उत्पादन आणि उपभोग धोरणे तयार करणे, ज्यामुळे पर्यावरणीय आणि सामाजिक प्रभाव कमी होतात.
- **समावेशक उत्पादन उपाय:** वंचित समुदायांसाठी उत्पादन आणि संसाधन व्यवस्थापनाचे उपाय तयार करणे.

10. जलवायु क्रियाकलाप (SDG 13)

- **समावेशक जलवायु धोरणे:** सर्व समाजातील घटकांना जलवायु धोरणांत समाविष्ट करणे, ज्यामुळे पर्यावरणीय समस्यांचा अधिक प्रभावीपणे सामना केला जाऊ शकतो.

11. पारिस्थितिकीय आणि समुद्री जीवन (SDG 14 & 15)

- **सर्वसमावेशक पर्यावरणीय धोरणे:** पर्यावरणीय संरक्षणासाठी सर्वसमावेशक धोरणे तयार करणे, ज्यामुळे पर्यावरणीय स्त्रोतांचा समावेश अधिक प्रभावीपणे साधता येतो.
- **विविधता संरक्षण:** विविध पर्यावरणीय घटकांचा समावेश करून संरक्षणाचे उपाय तयार करणे.

सामाजिक समावेशासाठी धोरणे आणि उपाय (Policies and Measures for Social Inclusion)

सामाजिक समावेशाच्या तत्वांना प्रभावीपणे अंमलात आणण्यासाठी विविध धोरणे आणि उपाय विकसित केले जातात. यामध्ये विविध समाजातील घटकांना समान संधी प्रदान करण्याच्या दृष्टीने तयार केलेले उपाय आणि योजनांचा समावेश असतो. खालील मुद्द्यांद्वारे सामाजिक समावेशासाठी आवश्यक धोरणे आणि उपाय स्पष्ट केले आहेत:

1. शिक्षण आणि कौशल्यवर्धन

- **सर्वसमावेशक शिक्षण प्रणाली:** शाळा आणि शिक्षण संस्थांमध्ये समान संधी उपलब्ध करून देणे, विशेषतः वंचित आणि कमी शक्यता असलेल्या समुदायांसाठी.
- **कौशल्यवर्धन कार्यक्रम:** रोजगाराच्या संधीसाठी प्रशिक्षण आणि कौशल्यवर्धनाचे कार्यक्रम आयोजित करणे, विशेषतः गरीब आणि दुर्बल घटकांसाठी.

- **विशेष शैक्षणिक योजना:** अपंगता किंवा अन्य अडचणी असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष शैक्षणिक योजनांचे अंमलात आणणे.

2. आर्थिक आणि रोजगार संधी

- **समावेशक रोजगार धोरणे:** सर्व समाजातील घटकांना रोजगाराच्या समान संधी प्रदान करण्यासाठी धोरणे तयार करणे.
- **उद्योजकतेला प्रोत्साहन:** वंचित समुदायातील व्यक्तींना व्यवसाय सुरू करण्यासाठी आर्थिक सहाय्य, प्रशिक्षण, आणि संसाधने प्रदान करणे.
- **आर्थिक सुरक्षा योजनांचे विकास:** सामाजिक सुरक्षा योजना, बेरोजगारी भत्ता, आणि निवृत्तीवेतन योजनांच्या माध्यमातून आर्थिक स्थिरता सुनिश्चित करणे.

3. आरोग्य आणि सामाजिक सुरक्षा

- **सर्वासाठी आरोग्यसेवा:** आरोग्यसेवा सर्वसमावेशक बनवणे, ज्यामुळे वंचित आणि दुर्बल समुदायांनाही आवश्यक आरोग्यसेवा उपलब्ध होईल.
- **सामाजिक सुरक्षा योजनांचा समावेश:** सामाजिक सुरक्षा योजनांची अंमलबजावणी करून, दुर्बल घटकांना आर्थिक आणि सामाजिक सुरक्षा प्रदान करणे.
- **मानसिक आरोग्य समर्थन:** मानसिक आरोग्य सेवांचे समावेश करणे, विशेषतः वंचित समुदायांसाठी, ज्यामुळे त्यांचे मानसिक कल्याण सुधारते.

4. लिंग समानता आणि सशक्तीकरण

- **लिंग समानता धोरणे:** पुरुष आणि महिलांना समान संधी, अधिकार, आणि संसाधने प्रदान करणारी धोरणे तयार करणे.
- **महिलांच्या सशक्तीकरणासाठी उपाय:** महिलांच्या सामाजिक आणि आर्थिक स्थितीला सुधारण्यासाठी विशेष कार्यक्रम आणि योजनांची अंमलबजावणी.
- **लिंग आधारित भेदभाव विरुद्ध उपाय:** लिंग आधारित भेदभावाच्या विरोधात जागरूकता निर्माण करणे आणि कायदेशीर संरक्षण प्रदान करणे.

5. कायमचा शाश्वत शहरांचा विकास

- **समावेशक शहरी योजना:** शहरांच्या योजनांमध्ये विविध समाजातील घटकांचा समावेश करून, समावेशक आणि टिकाऊ शहरे तयार करणे.
- **आवास योजनांचे समावेश:** गरीब आणि वंचित समुदायांसाठी सस्त्या आणि सुरक्षित आवास योजनांची अंमलबजावणी करणे.

6. पारिस्थितिकीय संरक्षण आणि पर्यावरण

- **सर्वसमावेशक पर्यावरणीय धोरणे:** पर्यावरणीय संसाधनांचे न्याय्य वितरण सुनिश्चित करणे, ज्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीला पर्यावरणीय संरक्षणाचा लाभ मिळतो.
- **समावेशक पर्यावरणीय कार्यक्रम:** पर्यावरणीय संरक्षणाच्या कार्यक्रमांमध्ये विविध समुदायांचा समावेश करून, त्यांचे योगदान वाढवणे.

7. सामाजिक संवाद आणि सहभाग

- **लोकशाही प्रक्रियेत सहभाग:** विविध समाजातील घटकांना लोकशाही प्रक्रियेत सक्रिय सहभाग देणे, त्यांच्या विचारांचे प्रतिनिधित्व सुनिश्चित करणे.
- **सामाजिक संवादाचे प्रोत्साहन:** समाजातील विविध गटांमध्ये संवाद साधणे आणि त्यांचे समस्यांचे निराकरण करणे.

8. न्याय आणि कायदेशीर संरक्षण

- **कायदेशीर संरक्षणाची व्यवस्था:** वंचित आणि दुर्बल घटकांसाठी कायदेशीर संरक्षणाची व्यवस्था तयार करणे, ज्यामुळे त्यांचे अधिकार सुरक्षित राहतात.
- **भेदभावविरुद्ध कायदेशीर उपाय:** सामाजिक भेदभावाच्या विरोधात कायदेशीर उपाय आणि धोरणे तयार करणे.

9. सांस्कृतिक विविधता आणि समावेश

- **सांस्कृतिक समावेशाचे धोरणे:** विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या व्यक्तींचा आदर करणे आणि त्यांचे सांस्कृतिक योगदान स्वीकारणे.
- **सांस्कृतिक कार्यक्रम आणि उपक्रम:** सांस्कृतिक विविधतेचा स्वीकार करण्यासाठी कार्यक्रम आणि उपक्रम आयोजित करणे.

सामाजिक समावेशाच्या अडचणी (Challenges to Social Inclusion)

सामाजिक समावेशाच्या तत्वांचा अंमल करण्यात विविध अडचणी येतात, ज्यामुळे समाजातील सर्व घटकांना समान संधी प्राप्त होत नाहीत. या अडचणींचा समजून घेणे आवश्यक आहे, कारण यामुळे त्यावर उपाय शोधणे आणि सामाजिक समावेशाची अंमलबजावणी अधिक प्रभावीपणे केली जाऊ शकते. खालील मुद्द्यांद्वारे सामाजिक समावेशाच्या अडचणी स्पष्ट केलेल्या आहेत:

1. भेदभाव आणि पूर्वग्रह

- **लिंग आधारित भेदभाव:** लिंगाच्या आधारे भेदभाव, जसे की महिलांवरील भेदभाव किंवा ट्रांसजेंडर व्यक्तींना त्यांच्या अधिकारांची कमतरता.
- **जातीय आणि सांस्कृतिक भेदभाव:** जात, धर्म, आणि सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या आधारावर असलेले भेदभाव, ज्यामुळे समाजातील काही गटांना असमान संधी मिळतात.
- **अल्पसंख्याक समुदायांचा भेदभाव:** अल्पसंख्याक समुदायांवरील भेदभाव आणि त्यांच्या अधिकारांची हानी.

2. आर्थिक अडचणी

- **आर्थिक संसाधनांची कमतरता:** वंचित समुदायांसाठी आर्थिक संसाधने आणि संधींचा अभाव, ज्यामुळे त्यांना समाजातील मुख्य प्रवाहात समाविष्ट होणे कठीण होते.
- **उपायांची अडचण:** गरीब आणि दुर्बल घटकांसाठी धोरणे आणि योजनांची अंमलबजावणी अडथळे निर्माण करणे.

3. शिक्षण आणि कौशल्यवर्धनातील अडचणी

- **गुणवत्तेतील असमानता:** शिक्षणात असमानता, विशेषतः गरीब आणि वंचित समुदायांतील विद्यार्थ्यांसाठी गुणवत्तापूर्ण शिक्षणाची कमतरता.
- **कौशल्यवर्धनाच्या अभावामुळे रोजगार संधींची कमी:** कौशल्यवर्धनाचे कमी अवसर, ज्यामुळे रोजगाराच्या संधी कमी होतात.

4. आरोग्य सेवा आणि सामाजिक सुरक्षा

- **आरोग्यसेवेतील असमानता:** वंचित आणि गरीब समुदायांसाठी आरोग्यसेवांचा अभाव, आणि तीव्र आरोग्य समस्यांसाठी अपुरा उपचार.
- **सामाजिक सुरक्षा योजनांचे अभाव:** वंचित घटकांसाठी सामाजिक सुरक्षा योजनांचे अपूर्ण कार्यान्वयन.

5. संविधानिक आणि कायदेशीर अडचणी

- **कायदेशीर संरक्षणाची कमतरता:** वंचित घटकांसाठी कायदेशीर संरक्षणाची कमी, आणि भेदभावविरोधी कायद्यांचा अपुर्या अंमलबजावणी.
- **भ्रष्टाचार आणि अशाश्वत कार्यपद्धती:** सरकारी आणि कायदेशीर प्रणालीतील भ्रष्टाचार, जो सामाजिक समावेशाच्या योजनांमध्ये अडथळे निर्माण करतो.

6. सांस्कृतिक आणि सामाजिक अडचणी

- **सांस्कृतिक बाधा:** विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या व्यक्तींना समाजात स्वीकारणे आणि त्यांच्या विविधतेचा आदर करणे.
- **सामाजिक स्वीकारण्याची कमी:** समाजातील काही गटांच्या सामाजिक स्वीकारण्यात अडचणी, ज्यामुळे समाजातील पूर्ण समावेश होऊ शकत नाही.

7. वैयक्तिक आणि मानसशास्त्रीय अडचणी

- **आत्मसन्मानाची कमी:** वंचित घटकांमधील आत्मसन्मानाची कमी, ज्यामुळे त्यांनी सामाजिक समावेशाच्या प्रक्रियेत सहभागी होणे कठीण होते.
- **मानसिक आरोग्याच्या समस्या:** मानसिक आरोग्याच्या समस्यांमुळे सामाजिक समावेशात अडचणी येऊ शकतात.

8. प्रशासनिक आणि अंमलबजावणीतील अडचणी

- **प्रशासनिक कमतरता:** सामाजिक समावेशाच्या धोरणांची अंमलबजावणी आणि व्यवस्थापनामध्ये कमतरता.
- **समाजातील सहभागाची कमतरता:** धोरणांच्या अंमलबजावणीमध्ये समाजातील विविध घटकांचा सक्रिय सहभाग न घेणे.

9. माहितीचा अभाव

- **जागरूकतेचा अभाव:** वंचित आणि दुर्बल घटकांसाठी त्यांच्या अधिकारांची आणि उपलब्ध योजनांची माहिती नसणे.
- **प्रशिक्षणाची कमी:** सामाजिक समावेशाच्या तत्वांवर प्रशिक्षित लोकांची कमी, ज्यामुळे अंमलबजावणीमध्ये अडचणी येतात.

यशस्वी सामाजिक समावेशाचे उदाहरणे (Case Studies of Successful Social Inclusion)

सामाजिक समावेशाचे यशस्वी उदाहरणे विविध देशांतील आणि संस्थांतील उपाययोजना दर्शवतात. या उदाहरणांच्या माध्यमातून, विविध समाजातील घटकांना समाविष्ट करण्यात आलेले धोरणे आणि प्रकल्पांची कार्यक्षमता स्पष्ट होते. खालील काही यशस्वी सामाजिक समावेशाचे उदाहरणे:

1. स्वीडन: सार्वभौम सामाजिक सुरक्षा प्रणाली

उद्दिष्ट: समाजातील सर्व घटकांना समान सामाजिक सुरक्षा आणि आर्थिक सहाय्य प्रदान करणे.

धोरणे:

- सार्वभौम आरोग्यसेवा: स्वीडनमध्ये सार्वभौम आरोग्यसेवा प्रणाली आहे, ज्यामुळे प्रत्येक व्यक्तीला गुणवत्तापूर्ण आरोग्यसेवा उपलब्ध आहे.
- सामाजिक सुरक्षा योजना: बेरोजगारी भत्ता, निवृत्तीवेतन, आणि इतर सामाजिक सुरक्षा योजनांच्या माध्यमातून आर्थिक सुरक्षा सुनिश्चित करणे.

यश: स्वीडनने एक समावेशक सामाजिक सुरक्षा प्रणाली तयार केली आहे, ज्यामुळे समाजातील सर्व घटकांना समान संधी आणि सुरक्षा मिळते.

2. नॉर्वे: समावेशक शिक्षण धोरण

उद्दिष्ट: सर्वसमावेशक शिक्षण प्रणाली निर्माण करणे, ज्यामध्ये विविध गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांचा समावेश आहे.

धोरणे:

- समावेशक शिक्षण: विशेष गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी विशेष शाळा आणि समावेशक वर्गांची व्यवस्था.
- सपोर्ट सिस्टम: शिक्षणात विविध गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांसाठी सहाय्यक शिक्षक आणि संसाधने उपलब्ध करणे.

यश: नॉर्वेने समावेशक शिक्षण प्रणाली यशस्वीपणे कार्यान्वित केली आहे, ज्यामुळे विविध गरजा असलेल्या विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळते.

3. भारत: समावेशक महिलांसाठी "महिला बचत गट" प्रकल्प

उद्दिष्ट: ग्रामीण महिलांना आर्थिक आणि सामाजिक सशक्तीकरण प्रदान करणे.

धोरणे:

- महिला बचत गट: ग्रामीण भागातील महिलांसाठी बचत गट तयार करणे, ज्यामुळे त्यांना आर्थिक सहाय्य मिळवता येते.
- स्वयंपोषण योजनांची अंमलबजावणी: महिलांना स्वयंपोषणासाठी प्रशिक्षण देणे आणि व्यवसाय चालवण्यासाठी आर्थिक सहाय्य प्रदान करणे.

यश: या प्रकल्पामुळे ग्रामीण महिलांना आर्थिक स्थिरता आणि सामाजिक सशक्तीकरण प्राप्त झाले आहे, आणि त्यांनी स्वतःच्या व्यवसायांमध्ये यशस्वी होण्यास सुरवात केली आहे.

4. ऑस्ट्रेलिया: ऑस्ट्रेलियन डिसेबिलिटी डायस्प्लेन योजना

उद्दिष्ट: अपंग व्यक्तींना सामाजिक समावेश आणि समर्थन प्रदान करणे.

धोरणे:

- डिसेबिलिटी डायस्प्लेन: अपंग व्यक्तींसाठी विशेष सुविधा आणि समर्थनाचे नेटवर्क तयार करणे.
- सामाजिक समावेशाचे धोरण: अपंग व्यक्तींच्या जीवनातील गुणवत्ता सुधारण्यासाठी विविध धोरणांची अंमलबजावणी.

यश: ऑस्ट्रेलिया ने अपंग व्यक्तींना सामाजिक समावेशासाठी विशेष धोरणे आणि समर्थन प्रदान केले आहे, ज्यामुळे त्यांची सामाजिक आणि आर्थिक स्थिती सुधारली आहे.

5. कोलंबिया: शैक्षणिक समावेश प्रकल्प

उद्दिष्ट: गरीब आणि वंचित समुदायातील विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण प्रदान करणे.

धोरणे:

- शैक्षणिक निधी: वंचित विद्यार्थ्यांसाठी शैक्षणिक निधी आणि संसाधने उपलब्ध करणे.
- सामाजिक सहाय्य: गरीब आणि वंचित विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या विविध खर्चासाठी सामाजिक सहाय्य प्रदान करणे.

यश: कोलंबियाने वंचित समुदायातील विद्यार्थ्यांना गुणवत्तापूर्ण शिक्षण मिळवून देण्यासाठी यशस्वी उपाययोजना केल्या आहेत, ज्यामुळे त्यांच्या शैक्षणिक प्रगतीत सुधारणा झाली आहे.

6. कॅनडा: आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी समावेश धोरण

उद्दिष्ट: विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या समान संधी प्रदान करणे.

धोरणे:

- आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थी धोरण: आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांसाठी विशेष सुविधा, समावेशक शाळा व कार्यक्रमांची व्यवस्था.
- सांस्कृतिक आदर: विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या विद्यार्थ्यांना समाविष्ट करणे आणि त्यांच्या सांस्कृतिक वैयक्तिकतेचा आदर करणे.

यश: कॅनडाने आंतरराष्ट्रीय विद्यार्थ्यांसाठी समावेशक धोरणे आणि कार्यक्रम तयार केले आहेत, ज्यामुळे विविध सांस्कृतिक पार्श्वभूमीच्या विद्यार्थ्यांना शिक्षणाच्या समान संधी प्राप्त होतात.

7. फिनलंड: अपंग व्यक्तींसाठी "पर्सनल असिस्टेंट प्रोग्राम"

उद्दिष्ट: अपंग व्यक्तींसाठी वैयक्तिक सहाय्य प्रदान करणे.

धोरणे:

- वैयक्तिक सहाय्य: अपंग व्यक्तींना वैयक्तिक सहाय्यक उपलब्ध करणे, ज्यामुळे त्यांची जीवनशैली सुधारली जाते.
- अंगभूत धोरणे: अपंग व्यक्तींच्या जीवनातील गुणवत्ता सुधारण्यासाठी विशेष धोरणांची अंमलबजावणी.

यश: फिनलंडच्या या कार्यक्रमांमुळे अपंग व्यक्तींना त्यांच्या जीवनात स्वातंत्र्य आणि सशक्तीकरण प्राप्त झाले आहे.

निष्कर्ष (Conclusion)

सामाजिक समावेश आणि शाश्वत विकास यांचे संबंध अत्यंत महत्वाचे आहेत, कारण ते एकमेकांना परिपूर्ण करतात आणि समाजातील सर्व घटकांना समान संधी प्रदान करण्याचे ध्येय साधतात. सामाजिक समावेशाच्या अंमलबजावणीमुळे, वंचित आणि कमी शक्यता असलेल्या समुदायांच्या अधिकारांचे संरक्षण आणि त्यांना समान संधी प्रदान करणे शक्य होते, ज्यामुळे एक समावेशक आणि न्यायपूर्ण समाज तयार होतो.

सामाजिक समावेशाचे महत्त्व:

- **आर्थिक आणि सामाजिक समावेश:** वंचित समुदायांसाठी समान संधी निर्माण करून, आर्थिक आणि सामाजिक असमानता कमी होते.
- **शिक्षण आणि आरोग्य:** सर्वसमावेशक शिक्षण आणि आरोग्य सेवा सुनिश्चित करणे, समाजातील सर्व घटकांना गुणवत्तापूर्ण सेवांचा लाभ मिळवण्यास मदत करते.
- **लिंग आणि जातीय समानता:** लिंग आधारित आणि जातीय भेदभाव कमी करून, एक अधिक समान आणि न्यायपूर्ण समाज तयार होतो.

सामाजिक समावेशाच्या अडचणी:

- **भेदभाव:** सामाजिक समावेशाच्या प्रक्रियेत भेदभाव, आर्थिक अडचणी, आणि सांस्कृतिक अडचणी प्रमुख अडथळे ठरतात.
- **आर्थिक आणि संसाधनांची कमतरता:** वंचित घटकांसाठी आवश्यक संसाधनांची कमी असणे, त्यांच्या समावेशात अडथळे निर्माण करते.
- **शिक्षण आणि आरोग्य सेवांचा अभाव:** गुणवत्तापूर्ण शिक्षण आणि आरोग्य सेवांचा अभाव, विशेषतः वंचित समुदायांसाठी, सामाजिक समावेशाच्या प्रक्रियेला अडथळा आणतो.

निष्कर्षतः

सामाजिक समावेश आणि शाश्वत विकास हे एकमेकांना पूरक असतात आणि यशस्वी समाजाच्या निर्मितीसाठी आवश्यक आहेत. प्रत्येक व्यक्तीला समान संधी आणि न्याय मिळवून देण्यासाठी, ठोस धोरणे आणि उपायांची आवश्यकता आहे. सामाजिक समावेशाच्या तत्वांचा अंमल यशस्वीपणे साधण्यासाठी, समावेशात्मक धोरणे, आर्थिक आणि सामाजिक समर्थन, आणि निरंतर सुधारणा आवश्यक आहेत. यामुळे समाजातील सर्व घटकांना एकत्र आणून, एक न्यायपूर्ण, समृद्ध, आणि टिकाऊ भविष्यात योगदान दिले जाऊ शकते.

संदर्भ

1. Marathi Vishwakosh. [Internet]. Available from: <https://marathivishwakosh.org/65711/>
2. World Bank. Social inclusion [Internet]. Available from: <https://www.worldbank.org/en/topic/social-inclusion>
3. World Health Organization (WHO). Universal health coverage (UHC) [Internet]. 2020. Available from: <https://www.who.int/health-topics/universal-health-coverage>

4. OECD. Social inclusion and well-being [Internet]. 2020. Available from: <https://www.oecd.org/social/inclusion/>
5. Government of India. National policy for skill development and entrepreneurship. Ministry of Skill Development and Entrepreneurship. 2021.
6. United Nations Development Programme (UNDP). Human development report 2015: Work for human development. New York: UNDP; 2015.
7. Oxfam International. Global inequality report: Social inclusion and economic inequality. 2021.

Creative Commons (CC) License

This article is an open-access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY 4.0) license. This license permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.